

Boekbesprekingen

Jan Berting (2006), **De versplinterde samenleving. De gevolgen van moderniteit en modernisering in de 21ste eeuw**. Delft: Eburon, 232 pp.

Jan Berting ging in 1995 op emeritaat als hoogleraar sociologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, maar de man blijkt sindsdien productiever dan ooit. Bij Vlaamse lezers is Berting allicht vooral bekend doordat hij in 1983, samen met Luc Huyse, een themanummer van dit tijdschrift samenstelde waarin de belangrijkste maatschappelijke evoluties met elkaar werden vergeleken. Dit themanummer (*Als in een spiegel? Een sociologische kaart van België en Nederland*) was meer dan een decennium lang een verplicht nummer voor alle studenten sociologie in ons land.

Er is wel een zekere continuïteit tussen het werk uit 1983, en dit voorliggende boek. Ook in 1983 stonden de breuklijnen reeds centraal in de analyse van de Nederlandse en de Belgische samenleving. Twee decennia later heeft Berting zijn blikveld verruimd, en worden de breuklijnen in de huidige samenleving op een ruimere schaal onderzocht.

Het uitgangspunt van Berting is algemeen bekend onder sociale wetenschappers: sinds de jaren '80 van de twintigste eeuw is de Westerse samenleving onderworpen aan een aantal processen die resulteren in een maatschappelijke versplintering. Deze processen zijn te wijten aan belangrijke tegenstellingen en spanningen die inherent zijn aan de moderniteit en de modernisering. Drie van deze inherente spanningen krijgen een bijzondere aandacht in het boek, namelijk ten eerste de spanning tussen het rationalisme en het collectivisme, ten tweede de spanning tussen de idealen verbonden aan de Verlichting en de rationalisering van de leefwereld, en ten slotte de spanning tussen de rationalisering die binnen sluipt in de persoonlijke levenssfeer en de reacties hierop zoals het uiten van bepaalde emoties en afwijkende denkbeelden.

Om te komen tot een analyse van de versnipperde samenleving vertrekt Berting, na een inleidend hoofdstuk, met een kort hoofdstuk waarin hij aandacht besteedt aan het correct gebruik van het algemene begrippenkader. Termen als 'moderniteit' en 'modernisering', net als mondialisering en andere woorden uit het trendy sociologenjargon worden immers al te vaak bijzonder

onzorgvuldig gebruikt. In het volgende hoofdstuk zoekt Berting naar de ontstaansgronden van de Westerse moderniteit. Een aanzienlijk deel van deze ontstaansgronden kunnen teruggevonden worden in de christelijke cultuur en de hieruit ontstane universele technologische cultuur. In de twee daaropvolgende hoofdstukken wordt de nadruk gelegd op het individualisme en de individualistische prestatiesamenleving. Het individualisme wordt in deze fase van het boek haarfijn geanalyseerd. Toch biedt Berting de nodige nuances aan en schenkt hij ruimschoots aandacht aan het groeiende collectivisme. In het zesde hoofdstuk komt dit collectivisme, tezamen met het individualisme, ruimschoots aan bod wanneer de auteur, vanuit Mertons theorie over anomie, de reacties tegen de modernisering bespreekt. In de twee laatste hoofdstukken, ten slotte, bespreekt Berting de heersende maatschappijbeelden, stelt hij vraagtekens bij het gebruik van begrippen als ‘postmoderne samenleving’ en ‘postmodernisme’, en probeert hij een blik in de toekomst van de Westerse samenleving te werpen, en de rol van het politieke bestel hierin.

Berting legt drie grote accenten in dit boek, accenten die reeds naar boven gekomen zijn in zijn vroegere wetenschappelijke geschriften. Het eerste accent is de actuele maatschappijdiagnose. Zijn haarscherpe analyse van het individualisme, bijvoorbeeld, biedt een belangrijke meerwaarde aan dit boek. De veranderde arbeidsverhoudingen en de hiermee samenhangende sociale ongelijkheden vormen het tweede accent in zijn studie. Het derde en laatste accent is de bijzondere aandacht voor Europa en het democratische deficit waarmee de Europese politieke instellingen de afgelopen jaren geconfronteerd werden. Alhoewel Berting zeer goed weet te nuanceren, zou ik op elk van deze accenten even dieper willen ingaan.

Wat betreft de actuele maatschappijdiagnose klinkt Berting zeer pessimistisch in zijn boek. Hoewel de aanhef van de tweede paragraaf van zijn boek begint met de woorden “Ondanks het vele positieve dat is bereikt (...)” (p. 11), geeft het voegwoord ‘ondanks’ meteen al de toon aan voor het verloop van het verdere werk. De zin: “Met de verdergaande modernisering hebben dergelijke samenlevingsverbanden (refererend naar maatschappijstructuur gekenmerkt door sociale klassen) veel van hun oorspronkelijke cohesie verloren” (p. 119) weerspiegelt sterkt de negatieve teneur van het boek. Desondanks is het de vraag of de spanningen die inherent zijn aan de moderniteit, en bijgevolg het studieobject in het boek vormen, ook geen nieuwe, andere, vormen van cohesie doen ontstaan, iets waar Berting weinig aandacht aan besteedt. Durkheim was tenslotte bijzonder uitvoerig in het beschrijven van nieuwe vormen van sociale cohesie (cf. de transitie van mechanische naar organische solidariteit). Samenlevingen lijken zich bijzonder goed aan te passen aan nieuwe omstandigheden opdat de samenhang toch gewaarborgd zou blijven. Een voorbeeld hiervan is de opkomst van de gsm die de norm van ‘bereikbaarheid’ sterk naar voren heeft geschoven. Men zou kunnen stellen dat deze “draadloze netwerken” veel intensievere communicatie mogelijk maken dan in het verleden het geval was.

Een tweede nuance is de plaats van de arbeidsverhoudingen in het boek. Berting begint het hoofdstuk rond de historische wortels van de Westerse moderniteit terecht met de aandacht voor de godsdienst als incubator van de technologische revoluties en daarmee samengaande processen van arbeidsorganisatie. Toch schenkt Berting verhoudingsgewijs veel aandacht aan de processen met betrekking tot de arbeidsorganisatie en de individualisering (en als tegenreactie het collectivisme) hiervan. De sterke focus op dit specifieke aspect kan misschien wel eens zowel het sterke als zwakke punt van het boek zijn: enerzijds maakt Berting zijn analyse niet te breed, en overlaadt hij de lezer dus niet met teveel informatie. Anderzijds leidt het gebrek aan het volwaardig aankaarten van enkele andere maatschappelijke domeinen ertoe dat dit werk niet de allures heeft om een overzichtswerk te vormen over de hedendaagse maatschappelijke problemen. *De versplinterde samenleving* is best wel een aardig boek, maar het zal allicht geen klassieker worden.

Het laatste behandelde accent in 'De versplinterde samenleving' is Europa en de diepe crisis waarin de Europese instellingen zich bevinden. Berting stelt terecht Europa centraal in zijn studie: niet alleen zijn er analoge sociale ontwikkelingen in de verschillende Europese naties, bovendien is Europa alomtegenwoordig in ons leven door directieven, richtlijnen en aanbevelingen, de gemeenschappelijke munt, en andere verwante initiatieven. Volgens Berting kan Europa zelfs een cruciale rol spelen in het tegengaan van de afbrokkeling van de samenlevingsbanden door de bevolking bewust te maken van de gemeenschappelijke normen en waarden, al voegt hij hieraan toe dat dit geen eenvoudig gegeven is (p. 204). Deze poging lijkt echter in het verlengde te liggen van een nieuw groot verhaal: Europa kan volgens Berting een nieuw 'Groot Verhaal' worden, door de nadruk te leggen op gemeenschappelijke normen en waarden, en op een gemeenschappelijke cultuur. De vraag is echter welke plaats Grote Verhalen, van welke soort dan ook, tegenwoordig nog in onze samenleving kunnen vervullen. Bovendien is het geen eenvoudige evenwichtsoefening voor nationale overheden om in deze bewustwording rekening te houden met zowel de Europese gemeenschappelijkheden als de nationale bijzonderheden. Campagnes rond de Europese Grondwet hebben trouwens aangetoond dat Euroskeptici op de loer liggen en niet zullen terugdeinzen om deze goed-nieuws-show te nuanceren.

Deze drie nuances liggen in lijn van Berting zijn slotpleidooi: de kritische reflectie is een noodzakelijke voorwaarde om te leiden tot een herbronning en versterking van de wetenschap. Vragen rond de interpretatie en vormen van sociale cohesie, vragen rond de reikwijdte maar tevens de grenzen van individualisme en collectivisme alsook vragen rond gemeenschappelijke projecten zijn maar enkele van de vele vragen die naar voren komen in dit bijzonder veelzijdige en genuanceerde boek.

Tim Reeskens

K.U.Leuven, Centrum voor Politicologie

Wilfried Dewachter en Sam Depauw (red.) (2005), **Een halve eeuw partijbureau in België**. Leuven: Acco, 261 pp.

België is een neo-corporatistische, federale pacificatiedemocratie. Een uniek laboratorium van gewiekst conflictbeheer van sociaal-economische, communautaire en sociaal-culturele *cross-cutting* breuklijnen. Dat maakt België niet enkel tot een fascinerende case voor allerlei studiewerk, maar ook tot een uiterst complexe setting. Centraal in die ingewikkelde besluitvormingslijnen staan de partijen. Zij vormen de hoofdverkeerstoren van politiek België. Dat systeem in één woord omschrijven kan dan ook passend met de term 'particratie'. De geleidelijke invoering van het federalisme heeft de rol en positie van partijen in België enkel maar versterkt. Zij zijn de agenten bij uitstek gebleven van conflictmanagement.

Dat maakt dat onderzoek van politieke partijen, en vooral van hun interne organisatie en werking, zo relevant is voor een beter begrip van het Belgische politieke systeem. Wie de Belgische politiek wil begrijpen, moet de partijen goed kennen. Sinds heel wat jaren heeft de studie van Belgische partijen haar plaats gekregen in internationaal comparatief onderzoek en dito publicaties. Die analyses hebben overwegend betrekking op actuele situaties. Vaak vergeten die jonge publicaties dat partijen vandaag het resultaat zijn van een decennialange ontwikkeling en dat ze in hun hedendaagse werking veelal nog restanten van die geschiedenis meedragen. Een goede kennis van hun ontwikkeling is daarom onmisbaar voor iedereen die deze kernspelers vandaag wil doorgronden.

Vaak proberen auteurs de Belgische partijen in allerlei internationaal gangbare types en vormen te duwen, en vergeten ze daarbij dat zoiets nooit meer dan een middel kan zijn om een doel – via een wetenschappelijke methode kennis, zo mogelijk causaal inzicht verwerven – te bereiken. Helaas verwordt het instrument van de classificatie of typering al te vaak tot een pathologische ordeningsdrift, dat in het becommentariëren of amenderen van bestaande classificaties alle voldoening vindt. Zeker als alweer een auteur zijn naam schenkt aan alweer een variatie op hetzelfde thema. Af en toe moeten die enthousiaste auteurs er eens aan herinnerd worden dat dergelijke *l'art pour l'art* benadering ondertussen ver is komen te staan van het initiële opzet van het wetenschapsbedrijf. Misschien dat deze producties relevant zijn voor het eigen curriculum en alvast leven geven aan allerlei publicaties of projecten die op deze discussies teren, ze leveren daarom niet noodzakelijk meer inzicht op over hoe partijen in de werkelijkheid functioneren. Een afwijking die ook veel andere disciplines kennen. Soms lijkt het er zelfs op dat sociale wetenschappen er meer op gericht zijn om een door modellen, hypothesen of assumpties opgetrokken wereld te becommentariëren, dan de sociale werkelijkheid te onderzoeken. Alsof vorsers een eigen gebouwde *Matrix* willen screenen en nadien verweesd vaststellen dat de actoren uit het 'echte leven' – al is dat inderdaad een problematische juxtapositie, maar laten we die discussie hier maar achterwege laten – er zich slechts matig in herkennen.

Daarom is een boek over *Een halve eeuw partijbureau in België* zo welgeko-
men. Omdat het ontdaan is van al te opgefokte pogingen om te passen in inge-
wikkelde schema's of bombastisch erudiet jargon. Het is een eerlijk en vrij
droog boek met bescheiden ambitie, dat zich vooral aan de verzameling van
facts and figures wil houden. Niet de partijen als zodanig, maar een specifieke
instelling van die partijen is het onderwerp van studie, of beter van descriptie-
ve analyse: het partijbureau. Binnen de machtige partijen inderdaad een van
de meest cruciale instituties. Alleen al daarom een interessant studieobject.
Bovendien, en ook wel eigenaardig, is er in België terzake relatief weinig gepu-
bliceerd. Wellicht wegens zo moeilijk te onderzoeken, onder andere wegens
een bronnenprobleem. Het boek vult dus een vervelende leemte aan, hoewel
het achteraf gezien nog veel ruimte overlaat. Het is dan ook niet meer dan een
eerste aanzet. De studie van de binnenkant van politieke partijen, van hun in-
terne werking en organisatie, is van groot belang om hun functioneren in de
Belgische politiek beter te begrijpen. Dit domein hebben de Belgische politico-
logen verwaarloosd. Het boek onder redactie van Dewachter en Depauw moet
daarom in elke politiek-wetenschappelijke boekenkast komen.

Deze studie is het werk van vele jaren van een team van Leuvense onder-
zoekers. Het ademt onmiskenbaar de geest van de grote Wilfried Dewachter,
een van de invloedrijkste *founding fathers* van de naoorlogse binnenlandse po-
liticologie. Het is een vrij formalistisch, institutionalistisch of morfologisch
boek, met alle voor- en nadelen. Het blijft zo trouw mogelijk aan (vooral ge-
schreven) bronnen, die helaas slechts in beperkte mate beschikbaar zijn en
wellicht niet het meest trouwe beeld van de werkelijkheid van partijbureaus
geven. Vaak wordt de droge beschrijving gemarineerd met citaten uit vervlo-
gen tijden, maar dat levert op het einde toch een vrij brave en soms taaie be-
schrijving op van de institutionele dimensie van partijbureaus.

De auteurs definiëren het partijbureau als "het orgaan in de politieke partij
dat initieel is opgezet als het meest beperkte collectief orgaan in de partij dat
door zijn hoge frequentie van vergadering en door zijn samenstelling uit de
hoogste positiebekleders in de partij zijn statutair uitvoerende taak omzet tot
hét leidend orgaan bij uitstek in de partij – de voorzitter met zijn beperkt kabi-
net (lees 'uitvoerende staf') eventueel uitgezonderd. Het partijbureau is de ge-
zamenlijke leiding van de partij als organisatie en (aspirant) beleidsvoerder."
(p. 13) Het partijbureau als 'hét leidend orgaan bij uitstek in de partij' klinkt
wat naïef.

Maar enkele lijnen verder nuanceren de auteurs hun eigen omschrijving:
"Het bureau krijgt potentieel concurrentie van de partijvoorzitter, die als hij
geconfronteerd wordt met een logheid in het bureau – vanwege het aantal –
zich een beperkt 'dagelijks bestuur' wenst en creëert, daartoe overigens ge-
noopt door de hele functiebundel van de politieke partijen." (p. 14) Wie de
politiek kent weet dat het niet gaat om een 'potentiële' concurrentie, maar dat
naast de partijbureaus (in)formele structuren zijn gegroeid die machtiger en
invloedrijker zijn dan eerstgenoemde. De stelling dat het partijbureau 'de rege-

ring van de partij' is, kan dan wel kloppen op basis van een formalistische analyse, die woordkeuze wijst anderzijds ook op een overschatting van het werkelijke belang van dit wekelijks – en bij de sp.a ondertussen tweeweekelijkse – partijgebeuren. De 'initiële opzet' van het partijbureau is niet waar het finaal op uitgedraaid is. Maar de omschrijving is het logische gevolg van de configuratie van 'partijcongres' als hoogste besluitvormingsorgaan, het parlement dus. Ook deze voorstelling van zaken is in regel en formeel de juiste, maar in werkelijkheid eerder wereldvreemd.

Het boek levert slechts beperkt (in)zicht op over de werkelijke invloedssfeer binnen en rond het partijbureau. Daarvoor wil het, als wetenschappelijk werkstuk, trouw blijven aan de bronnen en gekozen omschrijvingen en mist het soms kritische analyse. De auteurs starten hun verhaal in 1945 en eindigen het in regel in 2005, jaar van verschijning van het lijvige (261 blz) boek. Dat levert in totaal 9.460 bestuursvergaderingen op, hoewel dat cijfer niet eens met zekerheid vast te stellen is. Uiteraard is daarvan geen grondige systematische analyse mogelijk, zelfs een steekproeftrekking kan niet omdat het universum in zijn diversiteit niet gekend is. Het onderzoek focust daarom op "de gewoontevorming en de institutionalisatie die bij 9.000 partijbureaus optreden, of bij de zowat 1.200 die zich per partij voor de ganse periode aandienen. Institutionalisation is bij zo'n aantal onvermijdelijk, ook in een organisatie die per essentie weinig vast is, want vooral handelend moet optreden. (...) Via de institutionalisation kan men al een goed eind opschieten in een verkennend onderzoek als dit." Wat precies allemaal institutionalisation kan zijn, is daarmee niet duidelijk, maar dat het om een verkennend onderzoek gaat dan weer wel. Daarin zitten drie hoofdlijnen, tevens boekdelen: de weg naar het partijbestuur (wie en hoe komt men erin), de besluitvorming in het partijbureau en, ten slotte, wat is de plaats ervan in het complexe Belgische politieke bestel. De auteurs willen daarop "richtinggevende antwoorden" verstrekken, "dat mag men van een eerste onderzoek verwachten, niet het hele verhaal" (p. 25). De auteurs zijn dus bescheiden en eerlijk over hun doelstelling. Na 261 bladzijden blijkt dat ook volkomen terecht te zijn.

Het boek bestaat uit elf "zelfstandige onderzoeken die, binnen het algemeen concept van dit boek, de ruggengraat ervan vormen. Hierbij worden nog acht uitweidingen gevoegd, die verscheiden van aard en van bedoeling zijn" (p. 25). Die uitweidingen, die niet de pretentie van representativiteit hebben, blijken soms illustraties, soms aanvullingen te zijn, bijvoorbeeld in de vorm van een getuigenis van een (ex-)politicus. Ze willen het onderzoek vlees en bloed geven, maar ze breken de verhaallijn van het boek en vormen niet meteen allemaal een toegevoegde waarde. Maar belangrijker hier is de omschrijving 'zelfstandige onderzoeken'. Het lijkt erop alsof de elf bijdragen nadien samengebracht zijn, dat ze dus niet ontstonden vanuit de idee om een grote publicatie aan partijbureaus te wijden. Ook bij lectuur ontstaat minstens het gevoel dat verschillende van de elf hoofdstukken, of alvast de onderzoeken waarop ze zich baseren, er al waren voor het idee om ze achteraf in een boek

over partijbureaus te bundelen. Alle bijdragen handelen inderdaad over partijbureaus, maar de onderzoeken waarop ze gebaseerd zijn – enkele hoofdstukken zijn op meerdere onderzoeken gebaseerd, van soms vele jaren geleden – vertrokken soms initieel vanuit een andere vraagstelling, waarna de auteurs alle relevante aspecten die erin over partijbureaus te vinden waren tot een nieuwe publicatie verzelfstandigd hebben. Is dat een groot probleem? Niet echt. Want elk hoofdstuk handelt inderdaad expliciet over een of ander aspect van het centrale thema, partijbureaus.

Het nadeel is evenwel dat alvast de indruk ontstaat dat het boek de samenvoeging is van een paar opzichzelfstaande onderzoeken, die nadien samengebracht zijn zonder dat ze vooraf vanuit een gezamenlijk opzet vertrokken. De indruk dat het boek zodoende eigenlijk maar een heel gedeeltelijk, zeg maar fragmentair beeld geeft over dat centraal thema wordt nog versterkt door de zeer scherpe concentratie op bepaalde periodes. Inderdaad zijn dergelijke keuzes onvermijdelijk om het onderzoek uitvoerbaar te maken, maar ze blijken uiteindelijk in vergelijking met de titel wel heel beperkend te zijn. Zo concentreert de studie van ‘de standen in het partijbureau van de CVP’ zich op de periode 1954-1958 (Van Acker IV) en 1981-1985 (Martens V). Niet meteen twee heel representatieve momenten, maar bovendien bijzonder kort in het licht van een halve eeuw partijbureau. ‘Besluitvorming in de socialistische partijbureaus’ concentreert zich vooral op de periode van januari tot september 1978, van oktober 1978 tot december 1979 en op de periode 1995-1996. Er is ook een gedeeltelijke analyse van de periode 1973 tot en met 1976, zodat er “toch voor acht jaar een eerste kijk verworven [is] op de besluitvorming in de socialistische partijbureaus. Zij het dat deze werkwijze nog sterk morfologisch te werk gaat. En dat zij afhankelijk is van de betrouwbaarheid en de geldigheid van de geboden verslagen, die al met al vrij beknopt zijn en soms vrij formalistisch” (p. 151). Acht jaar, een morfologische werkwijze die afhangt van de quasi niet te controleren betrouwbaarheid van partijgeschriften: dat moet wel leiden tot een zeer sterke relativering van dit hoofdstuk over besluitvorming in socialistische partijbureaus.

Zo blijkt de uiteindelijke analyse van ruim 9000 partijbureaus, en van alle aspecten die deze zo interessant maken, uiteindelijk heel beperkt te zijn: het boek laat dan ook – zoals in de conclusie mag blijken – niet meteen uitspraken toe over een halve eeuw partijbureaus. Er worden vooral verschillende relevante aspecten ervan aangeraakt, en die worden dan zeer vakkundig en zorgvuldig beschreven. Het geheel is wel niet meer dan de som van de samenstellende delen. Het is echt een verzamelwerk, een vooral descriptief verzamelwerk. Dat levert – in het licht van de grote N en van de complexe en evoluerende (over 50 jaar!) context kon dit wellicht niet anders – ook een heel partieel zicht op.

Een halve eeuw partijbureau in België is geen beklijvend boek, noch is het bijzonder verfrissend of meeslepend geschreven. Vaak is het interessant, soms langdradig en de relevantie is niet altijd zo duidelijk. De stijl doet wat houderig

en soms stroef aan, maar de auteurs zijn altijd duidelijk en mijden nodeloos ingewikkelde taal. De verhaallijn komt soms wat geforceerd over, de uiteenzetting fragmentair, maar ze volgt duidelijke lijnen. Na lectuur ontstaat hoogstens een heel gedeeltelijk beeld van de complexiteit van partijbureaus in de naoorlogse geschiedenis. Het boek is soms taai en saai, alleen *hardliners* zullen zich door elke bladzijde kunnen wringen. Het is niet meteen een boek dat door een groot publiek gesmaakt zal worden. We hebben ook stellig de indruk dat het niet voor dat publiek geschreven is. Maar *Een halve eeuw partijbureau in België* is een aanrader voor iedereen die de recente Belgische binnenlandse politieke geschiedenis beter wil kennen of begrijpen. Het maakt een grote leemte kleiner en biedt een interessante eerste aanzet tot onderzoek van een te lang verwaarloosd onderwerp. De auteurs zijn uitstekende wetenschappers, ze kennen hun stiel en zijn als geen ander bedreven in dergelijke institutionele analyses. Ze schreven vooral een nuttig boek, met veel data en weetjes, dat voor een beperkt publiek heel interessant en relevant kan zijn, maar dat in elk geval gelezen moet worden door iedereen die professioneel met de binnenlandse politiek bezig is. Het toont ook aan hoe je degelijk en veilig een glibberig onderwerp kan aanpakken. Kortom, een boek dat de politieke *incrowd* in de vingers moet hebben gehad: al levert het niet meer dan een eerste impressie op, wie het niet gelezen heeft mist iets. Dus, een hebbing.

In het licht van al het overtollig materiaal, van al het nieuwerwets geweld, dat bronstig grossiert in overdreven *newspeak* en ons opzadelt met nodeloos ingewikkelde en gezwollen types en tabelletjes, in het licht van al die klinkende nummertjes die wekelijks vanuit *glossy* folders onze werkingsmiddelen aanslaan, is dat voorwaar een mooi compliment.

Carl Devos

UGent, Vakgroep Politieke Wetenschappen

P. Hedström (2005), **Dissecting the Social. On the Principles of Analytical Sociology**. Cambridge: Cambridge University Press, 177 pp.

Hoewel Peter Hedström de auteur is van verschillende artikelen in wetenschappelijke toptijdschriften is hij bij sociologen wellicht gekend als de redacteur (samen met Richard Swedberg) van de sociologische 'bestseller' *Social Mechanisms: An Analytical Approach to Social Theory*. In dat boek stelden een aantal prominente sociale wetenschappers (waaronder Jon Elster en Arthur Stinchcombe) de beperkte kruisbestuiving tussen sociale theorievorming en empirisch onderzoek aan de kaak. Een verklarende, analytische 'middle-range' sociologie, opgebouwd rond sociale mechanismen, zou volgens deze auteurs theorie en empirie dichter bij mekaar brengen.

Dissecting the Social bouwt hierop verder. In tegenstelling tot *Social Mechanisms* bevat dit boek naast abstracte argumentaties echter ook concrete toepassingen. Daar waar het vorige boek nog sterk was gefocust op de eigenheid

en sterktes van de analytische sociologie in vergelijking met andere benaderingen, bevat dit boek een uitgebreide bespreking over hoe deze benadering in concreet empirisch onderzoek kan worden toegepast. Als monografie heeft het boek bovendien als groot voordeel dat één enkele benadering in detail wordt uitgewerkt. Ook dit contrasteert met zijn voorganger dat evenveel analytische benaderingen als auteurs bevatte.

Wat is dan typerend voor Hedströms analytische benadering? Centraal staat de stelling dat een afdoende sociologische verklaring dient te worden opgedeeld in drie componenten (cf. *Dissecting the Social*).

- 1) Een component die individuele acties (die aan de basis moeten liggen van iedere sociologische verklaring) begrijpbaar maakt aan de hand van iemands verlangens, overtuigingen en mogelijkheden.
- 2) Een component die aangeeft hoe deze verlangens, overtuigingen en mogelijkheden het gevolg zijn van interacties met anderen.
- 3) Een component die aantoont hoe deze individuele acties leiden tot een sociaal gegeven.

Deze componenten worden achtereenvolgens behandeld.

1) De centrale aanname in de literatuur rond sociale mechanismen is ongetwijfeld dat een toereikende verklaring er één is zonder 'black box' (i.e. een verband tussen twee variabelen zonder enig inzicht in de processen die dit verband verklaren). Hedström is wat dit betreft geen uitzondering. Typerend voor zijn benadering is evenwel dat de elementaire bouwstenen van sociologische processen intentionele acties zijn. Enkel een intentionele verklaring zou ons doen begrijpen waarom actoren doen wat ze doen. Elke andere schakel in een sociologisch proces zou volgens Hedström een black box bevatten. Concreet betekent dit dat individuele acties moeten worden verklaard door iemands verlangens (*Desires*), overtuigingen (*Beliefs*) en mogelijkheden (*Opportunities*) (cf. DBO-theorie). Een DBO-constellatie die (veelal) leidt tot een actie noemt Hedström een *intra-actormechanisme*.

Een voorbeeld kan dit verduidelijken. Als ik 's ochtends mijn paraplu neem, dan zou dit worden verklaard door (1) mijn verlangen niet nat te worden, in combinatie met (2) de overtuiging dat het gaat regenen en (3) de beschikbaarheid van een paraplu in huis. Dit voorbeeld illustreert wat Hedström het centrale intra-actormechanisme noemt: gegeven iemands mogelijkheden kiest hij die actie waarvan hij gelooft dat het het gewenste resultaat heeft. Andere intra-actormechanismen zijn wishful thinking (een actor gelooft datgene wat hij wenst dat het geval is) of een zure druiven mechanisme (de actor gelooft enkel wat hij gelooft dat tot zijn mogelijkheden behoort).

2) De directe verklaring van een individuele actie is dus een intra-actormechanisme. Typerend voor een goede sociologische theorie is bovendien dat wordt aangetoond hoe iemands verlangens, overtuigingen en mogelijkheden tot stand komen in interactie met andere (micro, meso of macro) actoren. Logischerwijze kunnen drie grote groepen van dergelijke *interactiemechanismen* worden onder-

scheiden. Er is sprake van een 'desire-mediated' interactiemechanisme indien de actie van actor A de *verlangens* van actor B beïnvloedt; van een 'belief-mediated' mechanisme indien de actie van actor A de *overtuigingen* van actor B beïnvloedt; en een 'opportunity-mediated' interactie indien de *mogelijkheden* van actor B worden beïnvloed. De sociologische literatuur staat volgens Hedström vol van dergelijke interactiemechanismen: self-fulfilling prophecy, vacancy chain, rational imitation, ...

3) Sociologie is echter niet geïnteresseerd in individuele acties an sich. Deze acties zijn enkel van belang in de mate dat ze een sociaal gegeven kunnen verklaren (typische wensen, overtuigingen of acties, verdelingsproblemen, sociale normen, etc.). Daarom dient een sociologische verklaring ook nog een derde component te bevatten, met name deze die de sociale consequenties van individuele (inter)acties aanwijst. Gegeven het gebrekkige analytische gereedschap dat door sociologen wordt gehanteerd, hoeft het volgens Hedström niet te verbazen dat vooral deze stap totnogtoe weinig succesvol was.

Het juiste gereedschap om de micro-macro link in kaart te brengen is volgens Hedström 'agent-based modelling'. In deze methodologie worden computersimulaties gebruikt om de sociale gevolgen van de (inter)acties van een groep virtuele actoren te beschrijven. Hedströms toepassing gaat als volgt: 2500 virtuele actoren met ad-random toegewezen DBO-constellaties worden geplaatst op een soort van raster. Sommige constellaties leiden tot actie, andere niet (cf. bespreking intra-actormechanisme). In zijn analyses gaat Hedström er bovendien vanuit dat iemands verlangens of overtuigingen veranderen indien een meerderheid van zijn burens (in werkelijkheid de vier naaste vakjes op het raster) andere verlangens of overtuigingen heeft (cf. interactiemechanismen). Computersimulaties tonen vervolgens welke sociale uitkomst deze virtuele actoren voortbrengen en wat er gebeurt indien andere intra-actormechanismen voorkomen (bijvoorbeeld 20% van de actoren lijdt aan wishful thinking) of indien een kleine wijziging wordt aangebracht aan de 'interactiestructuur' (één buur wordt vervangen door een willekeurige andere).

Nu, het is één ding om op een abstracte wijze aan te geven hoe intra- en inter-actormechanismen sociale implicaties hebben; het is nog iets heel anders om aan te tonen hoe een welbepaald empirisch sociaal gegeven in realiteit vanuit individuele acties is tot stand gekomen. Hoe dit in zijn werk dient te gaan toont Hedström aan in het zesde hoofdstuk (geschreven samen met Yvonne Åberg).

Om te illustreren op welke manier empirisch onderzoek en 'agent based modelling' kan samengaan, gebruikt Hedström het voorbeeld van de historisch hoge Zweedse werkloosheid in de jaren 1990. Meer bepaald, focust Hedström op de variatie in de werkloosheidsgraad bij Stockholmse jongvolwassenen (20 tot 24-jarigen) in de periode 1993-1999. Hoe kan de in het boek geschetste sociologie de empirisch vastgestelde variatie in tijd (weken) en plaats (buurten) helpen verklaren?

In de literatuur vindt Hedström alvast drie mogelijke interactie-mechanismen die tot een verklaring kunnen bijdragen. Het aantal werklozen in de peer-groep kan van invloed zijn op het *verlangen* om een job te vinden (hoe meer werkloze vrienden, hoe lager de sociale norm dat men dient te werken); op de *mogelijkheid* om zelf een job te vinden (een job vind je vaak door middel van je netwerk aan werkende vrienden); of op de *overtuiging* dat men werk zal vinden (als niemand in je vriendenkring een job vindt, waarom zou je er dan zelf een vinden?). Kwalitatieve interviews met werkloze jongeren bevestigen de plausibiliteit van deze mechanismen.

Aan de hand van logistische regressie meent Hedström te kunnen aantonen dat bovenstaande mechanismen inderdaad mede de kans op het vinden van werk verklaren (strikt genomen zou men weliswaar de kans op werk *zoeken* moeten verklaren maar hierover zijn geen data beschikbaar). Immers, de werkloosheidsgraad bij de leeftijdsgenoten in de buurt verklaart de kans om zelf werkloos te zijn. Deze verklaring geldt bovendien ook indien wordt gecontroleerd voor de lokale krapte op de arbeidsmarkt en voor relevante individuele achtergrondkenmerken (onderwijsniveau, geslacht, leeftijd, etc.).

Om het proces te modelleren dat leidt tot het te verklaren macrogegevens (de variatie in werkloosheidsgraad in buurten doorheen de tijd) integreert Hedström de resultaten van de logistische regressie met de vooraf besproken simulatietechniek: deze combinatie van empirie en modellering noemt Hedström ECA-modellering (*empirically calibrated agent-based modelling*). Centraal hierbij staat de aandacht voor endogene processen. Toegepast op het gevoerde onderzoek is er sprake van een indirect sociaal vermenigvuldigingseffect: de kans dat actor A werk vindt op tijdstip t hangt af van de werkloosheidsgraad van zijn leeftijdsgenoten op tijdstip $t-1$, maar beïnvloedt op zijn beurt ook die werkloosheidsgraad op tijdstip $t+1$, enz. Aangezien het model en het empirisch te verklaren gegeven zeer sterk correleren, is volgens Hedström aangetoond dat microprocessen van belang zijn voor de verklaring van een macrogegeven.

Met deze empirische toepassing sluit Hedström een zeer degelijk boek af dat op een heldere manier inzicht geeft in de eigenheid van de analytische sociologie. Toch zijn een aantal kritische bedenkingen te maken.

Zoals beargumenteerd door Scharpf in *Games Real Actors Play* zijn speltheoretische modellen uiterst zinvol in de analyse van allerhande beleidsprocessen. Beleidsbeslissingen zijn immers veelal het gevolg van een interactie tussen een beperkt aantal doelgerichte actoren. Deze actoren (of het nu om individuen, vakbonden of bedrijven gaat) zijn zich bovendien veelal bewust van hun onderlinge afhankelijkheid; ze beantwoorden en anticiperen elkaars bewegingen. De complete afwezigheid van speltheoretische noties in *Dissecting the Social* doet dan ook verbazen. Hedströms bewering dat niet-strategische processen belangrijker zijn en dat de geïnteresseerde lezer genoeg voer vindt in de speltheoretische literatuur lijkt toch enigszins misplaatst in een boek dat de algemene principes van de analytische sociologie wenst in kaart te brengen.

Ook het empirische gedeelte stemt tot nadenken. Hedström mag dan wel hebben aangetoond hoe het modelleren van microprocessen kan bijdragen tot het verklaren van een macrogegeven, een belangrijk aspect van zijn verklarende sociologie wordt in zijn analyses onder de mat geveegd. Herinner dat Hedström er vanuit gaat dat een actie pas afdoende wordt verklaard indien deze begrijpbaar wordt in het licht van iemands verlangens, overtuigingen en mogelijkheden (cf. de DBO-theorie). Van deze DBO-theorie is in het empirische hoofdstuk geen sprake. Voor een wetenschappelijke studie die expliciet de nadruk legt op het versterken van de link tussen sociologische theorie en empirie is dat een zeer spijtige vaststelling. Hedström anticipeert deze kritiek door te stellen dat hij over verlangens en overtuigingen geen data ter beschikking heeft. Vraag is natuurlijk of en waar in de nabije toekomst geschikte lange termijn data beschikbaar zijn die niet alleen informatie bevatten over acties, maar evenzeer over verlangens en overtuigingen. Pas wanneer hij kan aantonen hoe zijn theoretische inzichten volledig kunnen worden omgezet in toegepast empirisch onderzoek zal Hedströms analytische sociologie echt kunnen overtuigen.

Desondanks is dit boek een echte aanrader. Als een algemene theoretische inleiding in de analytische sociologie blijft Jon Elster's *Nuts and Bolts for the Social Sciences* dé standaard, maar *Dissecting the Social* is een zeer welgekomen aanvulling. Niet voor niets werd het boek dit jaar bekroond met de James Coleman prijs voor het beste boek in de rational choice traditie.

Hans Peeters

K.U.Leuven, Afdeling Sociologie van Sociaal Beleid

Referenties

- Elster, J. (1989). *Nuts and Bolts for the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hedström, P., & Swedberg, R. (eds.) (1998). *Social Mechanisms. An Analytical Approach to Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scharpf, F.W. (1997). *Games Real Actors Play. Actor-Centered Institutionalism in Policy Research*. Colorado: Westview Press.

Ringo Ossewaarde (2006), **Maatschappelijke organisaties. Een sociologische inleiding**. Amsterdam: Boom Onderwijs, 292 pp.

Ik heb het eigenlijk nooit echt begrepen: de drang bij docenten sociologie – en misschien geldt dit ook in andere disciplines – om op een gegeven moment een eigen handboek 'inleiding tot de sociologie' te schrijven. Er bestaan intussen heel wat bruikbare (goede) inleidingen en vaak voegen de nieuwe inleidingen daar weinig wezenlijks aan toe. Men hanteert een eigen structuur en aanpak, voegt recente kennis toe, illustreert één en ander met actuele voorbeelden, richt zich op een specifiek doelpubliek..., maar uiteindelijk: een inleiding is een inleiding. Alhoewel. Het voorliggende boek mag dan wel overkomen als een zoveelste inleiding in de sociologie – de traditionele ingrediënten

zijn inderdaad aanwezig: sociologische basisconcepten en -theorieën, klassieke auteurs, overzicht van verschillende benaderingswijzen, ... – de aanpak is wel degelijk verschillend. Dit blijkt al uit de titel, die in feite wel duidelijk maakt dat het niet gaat om een inleiding in de sociologie, maar wel om een sociologische inleiding in maatschappelijke organisaties. Het handboek is dan ook ontstaan uit een cursus maatschappelijke organisatie en heeft als doelstelling bij “managers, professionals en studenten een sociologische verbeeldingskracht [te ontwikkelen] die hen in staat stelt om complexe maatschappelijke vraagstukken te analyseren” (achterflap). Hierbij introduceert de auteur bovendien het concept ‘zelfsturing’ als criterium aan de hand waarvan gezocht wordt naar hedendaagse mogelijkheden en bedreigingen voor de vrijwaring van menselijke waardigheid, vrijheid en democratie.

Aan de basis van dit boek ligt één van de belangrijkste klassieke sociologische vraagstukken, met name in hoeverre hedendaagse samenlevingen zich al dan niet in een staat van ontbinding of sociale desorganisatie bevinden. In het boek wordt hieraan de vraag gekoppeld hoe sociale verbanden kunnen worden ontwikkeld die de leden van de verschillende maatschappelijke organisaties toch in staat stellen hun lot in eigen handen te houden of dus toch de mogelijkheid laten tot zelfsturing. In de inleiding wordt toegelicht wat precies bedoeld wordt met zelfsturing. De auteur stelt dit concept voor als “een *normatief criterium* waarmee het bevrijdende óf despotische karakter van het sociale verband kan worden vastgesteld” (p. 17-18). Zelfsturing, of vrijheid, geeft aan in welke mate de leden van een organisatie (in brede en enge zin) effectief vrij zijn in hun maatschappelijke verbanden of dus in staat zijn greep te houden op hun eigen leven. In een volgend hoofdstuk wordt zelfsturing verbonden met het klassieke concept ‘*sociologische verbeelding*’ (zie Mills, 1959). Volgens de auteur vereist zelfsturing immers dat mensen in staat zijn hun eigen leven op te vatten als samenleven en om dit te kunnen doen is sociologische verbeeldingskracht nodig. Dit vormt dan de aanleiding voor de auteur om een hoofdstuk te wijden aan sociologie als wetenschap, waarin wordt ingegaan op het ontstaan van de sociologie, het onderwerp en het eigen karakter van de sociologie en het onderscheid tussen sociologie en andere wetenschappen – in casu de filosofie en de theologie. Dergelijk hoofdstuk vindt men eigenlijk in nagenoeg elke inleiding tot de sociologie terug (cf. Brutsaert en Bracke, 2005; Vincke, 2004), alleen brengt de auteur in dit boek wel een heel eigen toets aan door alles telkens op te hangen aan de concepten zelfsturing en sociologische verbeelding. En deze strategie is kenmerkend voor het hele boek: elke aangebrachte theorie en elk aangehaald concept wordt gekoppeld aan de noties sociologische verbeelding en, vooral, zelfsturing – soms tot vervelens toe.

Zo wordt in het derde hoofdstuk ingegaan op de sociologische tradities, of de verschillende invalshoeken van waaruit een socioloog de samenleving kan bekijken. Zoals wel vaker gebeurt in inleidende handboeken, wordt gebruik gemaakt van grijze kaders om voorbeelden te geven. Daarnaast valt ook hier de persoonlijke aanpak van de auteur op. Bij de beschrijving van de invalshoe-

ken staan (opnieuw) de concepten zelfsturing en sociologische verbeelding centraal. Achtereenvolgens passeren het positivisme, het functionalisme, het historisch materialisme en de verstehende Soziologie (sic) de revue. Het onderscheid tussen inhoudelijke en methodologische perspectieven wordt achterwege gelaten. In het geval van de Weberiaanse traditie (sociologie van het sociaal handelen/verstehende benadering) valt dit te verrechtvaardigen, maar totaal geen onderscheid maken tussen functionalisme en structuralisme is in een inleidend handboek misschien toch wel een beetje kort door de bocht. Niet alle structuralisten werken functionalistisch, net zoals niet alle functionarissen structuralistisch denken. En waar is het symbolisch interactionisme op eens gebleven? Deze benaderingswijze komt slechts zeer zijdelings aan bod in de personen van G.H. Mead en C. Cooley, die dan nog functionalistische sociologen worden genoemd. Gezien dit boek bestemd is voor eerstejaars, mag je verwachten dat deze geen sociologische voorkennis hebben en dan is het toch eerder aangewezen een volledig beeld te schetsen (cf. bijvoorbeeld Ritzer, 1996), zeker daar waar het gaat om verschillende benaderingen van de maatschappelijke werkelijkheid, dan te blijven vasthouden aan, in dit geval, het verhaal van zelfsturing.

In het volgende hoofdstuk worden een aantal sociologische concepten voorgesteld – het gereedschap waarmee een socioloog de maatschappelijke organisaties kan analyseren. Vooraf legt de auteur nog uit “waarom niets zo praktisch is als een theorie” (p. 82). Vervolgens worden de concepten in paren aangeboden: organisaties en instituties, rollen en identiteiten, klassen en statusposities, macht en gezag. Deze begrippenparen vinden we dan terug in het hoofdstuk ‘Modernisering’ over de verandering van de sociale structuur van maatschappelijke organisaties. Dit hoofdstuk handelt, onder andere, over de ontwikkeling van de natiestaat en vooral hier valt het zeer sterk op dat het boek voor een Nederlands publiek bestemd is (cf. hoofdstuk 5.1.3. ‘Hoe de Nederlandse staat zijn leden integreert’) – iets wat ook uit de in de kaders uitgewerkte voorbeelden blijkt.

De in het vierde hoofdstuk voorgestelde begrippenparen keren ook terug in elk van de volgende hoofdstukken, waarin telkens een bepaald moderniseringsproces wordt beoordeeld aan de hand van het criterium zelfsturing. Deze moderniseringsprocessen zijn individualisering, industrialisering, rationalisering en globalisering. Vooral in deze hoofdstukken komen de inzichten en theorieën van een groot aantal sociologische denkers aan bod. Zo maken we, vanzelfsprekend, kennis met de inzichten van bijvoorbeeld Tönnies, Durkheim en Putnam als het over individualisering gaat; Marx, Bourdieu, maar ook Deleeck, komen aan bod in het stuk over industrialisering; onder andere Weber, Mills en Foucault bevolken het stuk over rationalisering. In het stuk over globalisering worden alle inzichten vanuit een ‘globaler’ perspectief bekeken. Deze aanpak, waarbij niet vertrokken wordt van de klassieke auteurs zelf, maar van een aantal grote ideeën, waarbinnen die auteurs dan een plaats krijgen, doet heel sterk denken aan het handboek van Peter Kivisto (2004) “Key

ideas in Sociology". Kivisto (2004) onderscheidt vier ideeën waarmee de ontwikkeling en de aard van de hedendaagse samenleving getypeerd kunnen worden: de industriële samenleving, democratie, individualisme en moderniteit. Met elk van die ideeën worden verschillende auteurs verbonden, waaronder telkens één van de 'founding fathers'. Marx vinden we dan bij het idee industriële samenleving terug, Weber bij democratie, Durkheim bij individualisme en Simmel bij moderniteit. Kivisto (2004) rondt eveneens af met een hoofdstuk over globalisering. Het originele aan het voorliggend boek van Ossewaarde is uiteraard opnieuw de invalshoek: elke theorie wordt immers beschreven vanuit het concept zelfsturing. Dit maakt dat gekende inzichten soms een nieuwe dimensie krijgen, waardoor dit boek een eind verder gaat dan een gewone inleiding. Dit is de sterkte van het boek, maar tegelijk wellicht ook de zwakte. Tijdens het lezen becroop me immers vaak het gevoel dat, om dit boek echt naar waarde te kunnen schatten, enige sociologische voorkennis vereist of toch gewenst is. Naar mijn mening zullen bepaalde passages in het boek voor 'sociologische leken' wellicht enigmatisch overkomen, of ze zullen er toch de volle impact niet van kunnen inschatten. Op zich is dit geen probleem, zeker niet wanneer dit boek daardoor een dubbel nut kan krijgen: een inleiding voor de leken en een waardevolle aanvulling voor 'gevorderden'. Maar hier wringt misschien het schoentje: is dit boek niet wat te hoog gegrepen als inleiding? Het bevat alvast ongelooflijk veel interessant materiaal en inzichten, die echter vaak vrij beknopt zijn weergegeven, of zodanig verweven met het concept zelfsturing dat de oorspronkelijke teneur verloren gaat. Dit is geen probleem voor lezers die bekend zijn met de behandelde inzichten en theorieën, maar wel voor nieuwelingen die daardoor bepaalde inzichten en nuances zullen missen.

Mieke Van Houtte
UGent, Vakgroep Sociologie

Referenties

- Brutsaert, H. en Bracke, P. (2005) *Sociologie*. Gent: Academia Press.
- Kivisto, P. (2004) *Key ideas in sociology (second edition)*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Mills, C.W. (1959) *The sociological imagination*. New York: Oxford University Press.
- Ritzer, G. (1996) *Sociological theory (fourth edition)*. New York: The McGraw-Hill Companies, Inc.
- Vincke, J. (2004) *Sociologie. Een klassieke en hedendaagse benadering*. Gent: Academia Press.

Sven Sierens, Mieke Van Houtte, Patrick Loobuyck, Kaat Delrue en Koen Pelle-riaux (red.) (2006), **Onderwijs onderweg in de immigratiesamenleving**. Gent: Stichting Gerrit Kreveld/Academia Press, 252 pp.

Het boek 'Onderwijs onderweg in de immigratiesamenleving' zet je aan het denken over het Vlaamse onderwijs. In heldere taal verduidelijkt én corrigeert

het de beeldvorming over de positie van migranten in het onderwijs. En het breekt een lans voor maatregelen die in Vlaanderen in het verdomhoekje lijken te zitten, zoals meertalig onderwijs en comprehensief onderwijs.

De Stichting Gerrit Kreveld vroeg experts uit verschillende vakgebieden een stand van zaken van het onderzoek naar allochtonen en achterstand te schrijven voor een breder publiek. Dit boek is daar het resultaat van en slaagt in zijn opdracht. Vanuit verschillende disciplines word je met je neus op de blijvende achterstandssituatie van migrantenleerlingen gedrukt. Vanuit de wetenschappelijke feiten en argumenten word je bovendien aangespoord over gedurfde oplossingen na te denken.

Het inleidende hoofdstuk van Sven Sierens valt meteen met de deur in huis: in Vlaamse steden is diversiteit in talen en culturele achtergronden iets waar alle kinderen mee te maken krijgen. In Genk zijn er 15,6% niet-Belgen, in Antwerpen 11,3%, in Leuven 10,1%, in Gent 6,6% en in Mechelen 6,4%. Als we niet naar nationaliteit maar naar etnische herkomst kijken, liggen de percentages bijvoorbeeld in Antwerpen op ruim een kwart van de bevolking. De percentages van kinderen in het basisonderwijs die thuis geen Nederlands spreken zijn nog veelzeggender: 34,8% in Genk, 34,2% in Antwerpen (en 65% in de Antwerpse binnenstad), 22,7% in Gent. Niettemin is kennis van het Nederlands een van de noodzakelijke troeven om de deelname aan de mainstreamsamenleving, die voor immigranten al bemoeilijkt wordt door onder meer gebrekkige woonomstandigheden, lage scholing, een zwakke arbeidsmarktpositie en geringe politieke macht, te bevorderen.

De huidige stand van het onderzoek laat volgens Sierens nauwelijks toe uitspraken te doen over de onderwijsachterstand van allochtonen. Historische vergelijkingen zijn moeilijk omwille van de verschillende ambtelijke registratie en de verschillende doelgroepdefinities en indicatoren. De verschillen binnen de groep van allochtonen (naast Turken en Marokkanen bijvoorbeeld ook Zuid-Europeanen, vluchtelingen, asielzoekers) worden onvoldoende in rekening gebracht – een euvel waar overigens ook dit boek niet aan ontsnapt. Niettemin wijst het beperkt beschikbare onderzoek erop dat allochtone leerlingen aan het lager onderwijs beginnen met een achterstand, en die nooit meer inhalen. De blijvende onderwijsachterstand van allochtonen kan voor een groot deel verklaard worden door het gevoerde beleid, dat minstens tot in de jaren 1990 geen structurele maatregelen, noch een coherente aanpak, noch voldoende financiering omvatte. Een geïntegreerd beleid, dat zich niet alleen richtte op migranten maar op alle leerlingen die moeten voorbereid worden op een multiculturele samenleving (alle leerlingen dus), kwam pas met het gelijkkansen-decreet (2003) echt van de grond. Het beleid en de scholen houden er bovendien te weinig rekening mee dat de doelgroep steeds diverser wordt en dat vaak tientallen nationaliteiten, talen en culturen in de school vertegenwoordigd zijn. Het effectief ondersteunen van de 'brede school' en de participatie van ouders en lokale gemeenschappen is daarom belangrijk, omdat problemen

die mee hun oorsprong vinden buiten de school niet zonder meer binnen de school opgelost kunnen worden.

Het hoofdstuk van Marie-Christine Opdenakker en Dirk Hermans brengt cijfers over de in- en doorstroom van niet-Belgen in het onderwijs samen en geeft een overzicht van mogelijke verklaringen voor de slechtere positie van allochtonen ten opzichte van autochtonen. Dit hoofdstuk valt wat uit de toon, omdat het weinig nieuwe informatie brengt (die bovendien in de andere hoofdstukken ook aan bod komt) en geen duidelijke standpunten inneemt. Het concludeert enkel dat de taal en de kenmerken van het thuismilieu de achterstand van allochtonen bepalen en dat de opgelopen achterstand bijna niet meer in te halen valt.

Het derde hoofdstuk, van de hand van Katleen De Rick, focust op levenslang en levensbreed leren. Ze stelt dat ook de participatie aan levenslang en levensbreed leren ongelijk verdeeld is over de bevolking en dat deze ongelijke participatie de bestaande sociale ongelijkheid versterkt. Nochtans wijzen tal van Europese en Vlaamse beleidsteksten op het groeiende belang van levenslang en levensbreed leren voor de kennissamenleving, voor economische groei en voor sociale inclusie. De participatie blijft echter in Vlaanderen schommelen rond de 7,5%, met een duidelijk ongelijke sociale verdeling. Van de hooggeschoolden neemt gemiddeld 14,5% deel aan levenslang leren, van de laaggeschoolden slechts 2,9%. Vergelijkbare gemiddeldes gelden naargelang de beroepsgroep, of het beroep een hoge scholing vereist of niet. Dus zowel de lage scholing van allochtonen als hun achterstand op de arbeidsmarkt leiden tot een afweging van kosten en baten (ervaring met leren, duur van de opleiding, kostprijs ervan, ...) die uitmondt in niet-participatie. Kortom, de groepen die het meest baat zouden hebben bij levenslang en levensbreed leren, stoten op drempels die hun participatie belemmeren. Het belang dat in de retoriek aan levenslang leren wordt gehecht, vertaalt zich dus zeker voor kansengroepen niet in de praktijk.

Het hoofdstuk over etnische segregatie in het onderwijs van Ella Desmedt en Ides Nicaise plaatst vraagtekens bij de gangbare veronderstellingen dat een te hoge concentratie van allochtone leerlingen in dezelfde scholen of klassen hun schoolresultaten naar beneden haalt en hun sociale integratie in de Vlaamse samenleving belemmert. 'Te hoog' blijkt als ongeschreven regel vanaf 50% allochtone leerlingen te zijn. Maar een 'zwarte' school, ook al doen allochtone leerlingen het niet zo goed op school, is daarom nog geen 'zwakke' school. Het is immers niet de etnische segregatie op zich die de kansen van allochtone leerlingen belemmert, maar de manier waarop leerkrachten ermee omgaan. Het is geen toeval dat sommige zwarte scholen veel leerwinst boeken, omdat ze een grote deskundigheid hebben verworven op het vlak van oudercontacten, Nederlands als tweede taal, pedagogische innovaties en dergelijke meer. Het bestaan van 'zwarte' en 'witte' scholen belemmert evenmin noodzakelij-

kerwijze het contact tussen de verschillende bevolkingsgroepen. Desegregatie heeft maar een positief effect als de school een duidelijke missie heeft die gedeeld wordt door leerlingen, leerkrachten en ouders en als samenwerking wordt gestimuleerd en gewaardeerd.

De bepalende factor van segregatie is het schoolkeuzegedrag van ouders: 'witte' ouders slaan op de vlucht omdat ze vinden dat de school te veel allochtonen heeft; ook de meer bemiddelde en hoogopgeleide migrantenouders mijden de concentratiescholen ('zwarte vlucht'); ouders zoeken naar overeenstemming tussen de school en thuis, kijken naar het verwachte niveau, de afstand tussen school en thuis en dergelijke meer. De auteurs noemen de 'quasi-markt' de belangrijkste factor die etnische segregatie in de hand werkt, d.w.z. de combinatie van vrije schoolkeuze van ouders met concurrentie tussen scholen (op basis van reputatie i.p.v. geld). De concurrentie zorgt voor een hoog gemiddeld prestatieniveau, maar ook voor een grote ongelijkheid in prestaties.

Desegregatie is volgens de auteurs niet de oplossing, wel het afwegen van doelen: liberalisme vs. gelijkheid. Als alternatief voor desegregatie stellen ze voor dat scholen zich zouden profileren als 'magneetscholen': scholen die zich door strategische 'marketing' aantrekkelijk maken voor autochtone leerlingen en hun ouders, door nadruk te leggen op nieuwe pedagogische methoden en differentiatie voor alle leerlingen. Als verdergaand alternatief pleiten ze voor het beperken van de keuzevrijheid van ouders, via aanmoediging of regulering, zodat het ideaalbeeld van 'de school als afspiegeling van de samenleving' overeind gehouden kan worden.

In het vijfde hoofdstuk neemt Frank Ornelis het gelijkekansendecreet vanuit juridisch oogpunt onder de loep. Het gelijkekansenebeleid bestaat uit een inschrijvingsrecht, spreidingsmaatregelen en voorrangsregelingen. Op elk van die vlakken durft de juridische werkelijkheid nogal eens af te wijken van de praktijken van scholen en ouders. Het recht op inschrijving is bijvoorbeeld afhankelijk van instemming met het pedagogisch project, maar op welke manier die instemming moet gebeuren en welke elementen deel uitmaken van een pedagogisch project (behoren bijvoorbeeld de schoolresultaten daar ook toe?) is – ook voor juristen – geen uitgemaakte zaak. De mogelijkheid tot spreiding van leerlingen op basis van de thuistaal is een correctie op het inschrijvingsrecht (want als 'witte' ouders hun recht gehonoreerd zien, kan dit het bestaan van 'witte' scholen nog versterken). Maar al is ze generiek geformuleerd, lijkt deze mogelijkheid vooral bedoeld om anderstalige leerlingen te kunnen doorverwijzen. Ze is daarom mogelijk discriminerend. En ze biedt 'open' scholen geen verhaal tegen een evolutie naar een leerlingenpubliek van uitsluitend sociaal zwakkere leerlingen en leerlingen met een andere thuistaal dan het Nederlands. Daarom werd in een correctie van het gelijkekansendecreet afgestapt van doorverwijzing en werd voorrang versterkt. Het 'eerst komt, eerst maalt'-principe van het oorspronkelijke decreet werd gemilderd met een voorrangsregeling voor broers en zussen, voor herinschrijvers en in Brussel voor Neder-

landstalige Brusselaars. De nieuwe regelgeving geeft scholen ook de mogelijkheid voorrang te verlenen aan kinderen die beantwoorden aan een of meerdere GOK-indicatoren, of aan leerlingen die er niet aan voldoen (om het multiculturele karakter van een school te behouden). Dit maakt positieve actie mogelijk, maar vooral het voorrangrecht voor 'niet-kansarme' leerlingen staat dan weer op gespannen voet met het gelijkheidsbeginsel. "De uitdaging blijft", aldus Ornelis, "te garanderen dat deze lokale vrijheidsmarges ook in staat zijn om effectief het grondrecht op onderwijs voor alle jongeren te verzekeren."

Koen Jaspaert wil met zijn bijdrage het gangbare beeld nuanceren dat 'taal' in het onderwijs gelijkstelt met de Nederlandse taal; de Nederlandse taal met spelling; en achterstand (van allochtone groepen) met onvoldoende beheersing van het Nederlands. Zich baserend op Bourdieu en Habermas stelt hij dat het onderwijs een cultuurreproducerende rol heeft: het doorgeven van normen en waarden, maar ook een cultuurconstruerende rol: het bepalen wat in de maatschappij van morgen de normen en waarden zullen zijn. De school heeft in die zin zowel een socialiserende rol als een emanciperende rol te vervullen. Socialiserend, omdat ze de leerlingen moet aanleren wat ze met taal moeten kunnen doen, wat ze erover moeten weten en welke houding ze ertegenover moeten innemen. Emanciperend, omdat doorheen de socialisatie wordt duidelijk gemaakt welk belang aan spelling, schrijfvaardigheid, het gebruik van een andere taal dan het Nederlands en dergelijke meer in de maatschappij van morgen zal worden gehecht. Die emancipatie betreft dus niet enkel de allochtone leerlingen of de leerlingen met een achterstand, maar alle leerlingen, want elke leerling moet leren welke normen en waarden de maatschappij er over talig functioneren op na houdt.

Een pijnpunt hierbij is dat taalgebruik dat niet aan de normen en waarden voldoet (vroeger de dialecten, nu vooral de talen van de allochtone leerlingen) afgekeurd en gedevalueerd wordt. Merkwaardig genoeg is dat volgens Jaspaert wellicht niet alleen zo in scholen waar de nadruk sterk op het Nederlands ligt, maar ook in scholen die aandacht besteden aan andere talen. Door die talen op te nemen in de school en er correctheidseisen op toe te passen, wordt de taal immers wel beter gewaardeerd, maar niet noodzakelijk de wijze waarop de leerlingen hun moedertaal in andere contexten gebruiken.

In de retoriek rond het onderwijs staat emancipatie voorop. In de praktijk is er echter sprake van onderwijs Nederlands dat reproductie te sterk in de hand werkt, te weinig kansen op emancipatie biedt en te zeer op kennis en te weinig op vaardigheden is gericht. En die nadruk op traditionele taalkennis boven taalvaardigheid komt bovendien vooral voor in de b-stroom. Er is wel aandacht voor het inbrengen van de leefwereld van de leerlingen, maar deze wordt al te vaak gecontrasteerd met de 'correcte' Nederlandse taal en cultuur.

Wat resultaten betreft, behoort Vlaanderen samen met Nederland tot de landen met de hoogste gemiddelde prestatie voor verschillende vakken, maar tegelijk ook tot de landen met de grootste kloof tussen de leerlingen die met en

zonder een achterstand aan het onderwijs beginnen. Al kan je opmerken dat de groepen die het slechtst scoren in Vlaanderen, internationaal gezien nog tot de betere groepen behoren. Niettemin ligt het percentage laaggeletterden in Vlaanderen en Nederland hoog. En dat lijkt vooral samen te hangen met één onderwijstype, het beroepsonderwijs. Volgens de auteur wordt voor de oplossing te veel naar de achterstandsgroepen zelf gekeken: als zij maar Nederlands zouden willen spreken thuis! Maar is het niet net de opdracht van de school om aan leerlingen die taalvaardigheid van thuis uit niet meekrijgen, kansen te bieden om taalvaardigheid te verwerven?

Uit de bijdrage van Saskia De Groof en Jessy Siongers leren we dat allochtone jongeren grosso modo eenzelfde houding hebben tegenover participatie als autochtone jongeren, maar dat in feitelijke participatie de allochtone jongeren en vooral de allochtone meisjes achterblijven. Voor het grootste deel is dit te verklaren door hun sociaaleconomische achtergrond, maar wat de participatie van meisjes betreft ook door hun etnisch-culturele achtergrond die hen minder 'bewegingsvrijheid' geeft dan de jongens. Dit alles blijkt uit de vergelijking van twee onderzoeken (in 2000 en 2002) van de vakgroep TOR van de VUB, waarbij via een gestratificeerde steekproef vragenlijsten werden afgenomen van leerlingen in het secundair onderwijs. Opmerkelijk is verder dat de vastgestelde participatieverschillen zich voordoen op het vlak van 'informele' participatie (sportactiviteiten, ontspanningsactiviteiten zoals fuiven, culturele activiteiten zoals toneel, ...), maar nauwelijks op het vlak van formele participatie in de leerlingenraad. Dit zou een gevolg kunnen zijn van het meer 'dwingende' karakter van het lidmaatschap van de leerlingenraad (er moet immers een minimum aantal leden zijn) en het meer 'vrijblijvend' karakter van andere activiteiten. De auteurs besluiten dat er bij allochtonen niet minder interesse is om te participeren op school, maar dat inspanningen om hen er daadwerkelijk bij te betrekken nodig zijn, met name naar allochtone meisjes toe en ook naar hun ouders.

De redacteurs van het boek openen in het afsluitende hoofdstuk, "Uit het verdomhoekje van het Vlaamse onderwijs", drie denkpijpen die de kwaliteit van het onderwijs aan allochtone leerlingen, maar meteen ook de kwaliteit van het onderwijs aan alle leerlingen, kunnen verhogen.

Ze pleiten ten eerste voor het comprehensief maken van de eerste graad van het secundair onderwijs. Die eerste graad zou al comprehensief moeten zijn, maar is in de praktijk toch een eerste moment van differentiatie tussen leerlingen, vooral op basis van sociaaleconomische kenmerken. Niet alleen het onderscheid tussen de a- en de b-stroom in het eerste jaar, maar ook de optiepakketten in het tweede jaar zorgen voor een selectie van leerlingen. Die optiepakketten zijn immers al te vaak gericht op onderwijsvormen en opleidingen die de scholen in de bovenbouw inrichten, vaak in verschillende scholen. Nochtans toont (internationaal) onderzoek aan dat de leerlingen en vooral de zwakkere leerlingen baat hebben bij een naar sociaaleconomische status hete-

roegen samengestelde groep leerlingen. De auteurs pleiten dus voor een écht comprehensieve eerste graad, liefst in autonome middenschole, waar alle vakken (algemene, technische, ...) gemeenschappelijk zijn. Ook in de vervolgopleiding pleiten ze voor het zoveel als mogelijk gemeenschappelijk geven van vakken (geschiedenis, levensbeschouwing, lichamelijke opvoeding, ...), voor zover ze niet richtingspecifiek zijn of specifieke vaardigheden bijbrengen. De auteurs pleiten hier ook – maar hoe vaak hebben we dat al gehoord? – voor een mentaliteitswijziging, zodat de onderwijsvormen en studierichtingen als gelijkwaardig gezien zouden worden.

Het tweede pleidooi draait rond het investeren in concentratiescholen. Onderzoek toont niet overtuigend aan dat desegregatie of deconcentratie een positief effect heeft op leerlingprestaties. Omgekeerd wordt er in bepaalde ‘zwarte’ scholen evenveel leerwinst geboekt als in ‘witte’ scholen, wat aangeeft dat de eerste niet noodzakelijk ‘slechter’ zijn dan de laatste. Bovendien heeft het desegregatiebeleid in Vlaanderen niet geleid tot een duidelijke desegregatie. Er lijkt meer sprake van een status quo. Waarom dan, zo vragen de auteurs zich terecht af, dit desegregatiebeleid per se willen doorzetten? En waarom niet investeren in concentratiescholen, zodat het onderwijspeil in die scholen behaald en verhoogd kan worden en zodat het ook voor ouders duidelijk wordt dat de aanwezigheid van allochtonen in een school geen reden tot ‘witte vlucht’ is?

Een derde idee dat de auteurs naar voren schuiven, is het aanpassen van de taalwetgeving om meertalig onderwijs in Vlaanderen mogelijk te maken. De koppositie die het Vlaamse onderwijs een tijdlang opeiste wat talenkennis van de leerlingen betreft, heeft het volgens recente OESO-gegevens moeten afstaan. Om historische redenen is het belang dat aan de Nederlandse taal en taalverwerving wordt gegeven begrijpelijk, maar het is achterhaald. In de Europese en globale context, maar ook in de context van een multicultureel Vlaanderen, zou meertaligheid een evidentie moeten zijn. Dat is geen pleidooi voor het les geven aan allochtone leerlingen in hun eigen taal, maar wel voor het les geven aan alle leerlingen in meer dan één taal.

Als rode draad door het boek loopt de idee dat het onderwijs leerlingen moet helpen om als volwaardige burgers in de maatschappij te functioneren en dat taal bij uitstek het maatschappelijk functioneren bepaalt. Het beleid dat tot nog toe gevoerd is rond taalverwerving bij (allochtone) kansengroepen is geen succesverhaal, al zijn de auteurs opvallend (maar wellicht niet onterecht) mild voor het sinds 2003 gevoerde beleid, dat als ‘het beste tot nu toe’ zou kunnen worden getypeerd. Blijvende en verdergaande maatregelen zijn echter nodig om kansengelijkheid in het onderwijs in grotere mate te realiseren. De auteurs geven daartoe mooie voorzetten. Nu nog hopen dat iemand ze in doel durft te schieten.

Kurt De Wit
K.U.Leuven, Dienst Onderwijsbeleid